

Elaboration of the theme model of the prime minister's role in supporting Iraq's imposed war against Iran

Nowruz Hashemzahi ¹ | Rasoul Yahai ² | Somayeh Hashemzahi ³

Abstract

This article deals with the development of a thematic model of the support of the Prime Minister and the Council of Ministers for the imposed war and crisis management in the historical period from 1359 AH to 1367. The approach of qualitative research and its strategy is documentary. The data was obtained with the total number of contents of about 500 documents from the period of imposed war as well as related texts. Etrid-Sterling theme analysis model was used for data analysis. Findings show; The actions of the prime minister and the government can be divided into two general categories to maintain cohesion, participation and mobilization of the entire society, and specialized in direct support of the war fronts. In the direct role of 5 overarching themes including; Financial and economic support for war and the allocation of defense budgets, sending manpower, creating organizations and organizations to respond to the needs of war conditions, providing light and heavy machinery and war equipment and supplies, and providing residential, military and educational places and spaces in accordance with War with, 28 organizing themes and 54 basic themes were obtained.

Keywords: Prime Minister's Council of Ministers' imposed war. Islamic Revolution's Deputy Prime Minister's War Support

1. Corresponding Author: Assistant Professor, Department of Social Sciences and Communication, Islamic Azad University, Tehran East Branch, Tehran, Iran. no_hashemzahi@yahoo.com
2. Researcher of Social and Cultural Department, Kendokav Social Research Institute, Tehran, Iran.
2. Assistant Professor, Department of Basic Sciences, Faculty of Basic Sciences, Islamic Azad University, East Tehran Branch, Tehran, Iran.

Publisher: Imam Hussein University

© **Authors**

This article is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0).

۱

سال نهم
بهار ۱۴۰۲
صص: ۱۶۰-۱۲۹

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت:
۱۴۰۲/۲/۱۴
تاریخ پذیرش:
۱۴۰۲/۰۵/۰۸

بررسی نقش نخست وزیری در پشتیبانی از جنگ تحمیلی عراق علیه ایران

نوروز هاشم زهی^۱ | رسول یاحی^۲ | سمیه هاشم زهی^۳

چکیده

این مقاله به تدوین مدل مضمونی پشتیبانی نخست وزیری و هیأت وزیران از جنگ تحمیلی و مدیریت بحران در مقطع تاریخی ۱۳۵۹ هجری شمسی تا سال ۱۳۶۷ می پردازد. رویکرد تحقیق کیفی و راهبرد آن اسنادی است. داده ها با تمام شماری محتوای حدود ۵۰۰ سند از دوران جنگ تحمیلی و همچنین متون مرتبط با آن بدست آمد. برای تحلیل داده ها از الگوی تحلیل مضمون اترید-استرلینگ استفاده شد. یافته ها نشان می دهد؛ کنشهای نخست وزیری و هیات دولت در دو دسته عمومی برای حفظ انسجام، مشارکت و بسیج همگانی جامعه، و تخصصی در پشتیبانی مستقیم از جبهه های جنگ قابل تقسیم است. در نقش مستقیم ۵ مضمون فراگیر شامل؛ پشتیبانی مالی و اقتصادی از جنگ و تخصیص بودجه دفاعی، اعزام نیروی انسانی، ایجاد سازمان و تشکیلات برای پاسخ به نیازهای شرایط جنگی، تامین ماشین آلات سبک و سنگین و تجهیزات و لوازم جنگ، و تامین اماکن و فضاهای مسکونی، نظامی و آموزشی متناسب با جنگ با، ۲۸ مضمون سازمان دهنده و ۵۴ مضمون پایه بدست آمد.

کلیدواژه ها: نخست وزیری، هیات وزیران، جنگ تحمیلی، انقلاب اسلامی، معاون پشتیبانی جنگ نخست وزیر.

۱. نویسنده مسئول: استادیار گروه علوم اجتماعی و ارتباطات، دانشکده علوم انسانی، واحد تهران شرق، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. no_hashemzahi@yahoo.com

۲. پژوهشگر گروه اجتماعی و فرهنگی، موسسه تحقیقات اجتماعی کندوکاو، تهران، ایران.

۳. استادیار، گروه علوم پایه، دانشکده علوم پایه، واحد تهران شرق، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

ناشر: دانشگاه جامع امام حسین (ع) © نویسندگان

این مقاله تحت لیسانس آفرینندگی مردمی (Creative Commons License- CC BY) در دسترس شما قرار گرفته است.

مقدمه و بیان مسئله

جنگ تحمیلی عراق علیه ایران آواری بود که بر سر ایران فرود آمد. کشوری که هنوز دچار التهابات انقلاب و مسائل آن بود، در چهار استان خوزستان، ایلام، کردستان و آذربایجان غربی درگیر مستقیم جنگ شد. در حالی که تحریم‌های غرب بر نظام سیاسی جنگ انداخته بود؛ جنگ هم بسیاری از منابع مالی ایران، از جمله فروش نفت را با مشکل مواجه ساخت. اشغال سرزمین و آوارگی بخش عمده‌ای از ساکنان استان‌های درگیر جنگ، مشکلات اقتصادی و اجتماعی فراوانی به وجود آورد. نزدیک به دو سال طول کشید تا ایران علاوه بر توقف ماشین جنگی عراق، به پیروزی‌های مهمی دست یابد. آزادسازی خرمشهر در سوم خردادماه ۱۳۶۱، مهم‌ترین فتیحه بود که ایران به دست آورد. هرچند شش سال طول کشید تا جنگ با وجود موفقیت‌های مهم برای ایران به پایان برسد؛ اما تلاش‌های دولت در بازسازی مناطق جنگ‌زده از سال ۶۱ آغاز شد. به نظر هربرت اسپنسر در نخستین مراحل توسعه، احتمال ماندگاری از آن جامعه‌هایی بوده که سازمان جنگی کارآمدتری در اختیار داشته‌اند و طبیعی است سازمان جنگی کارآمدتر با صنعت و اقتصاد و ابزار جنگی مؤثرتر امکان‌پذیر است (ادیبی سده، ۱۳۸۱: ۵۰).

جنگ تحمیلی نیز به بهانه اختلافات مرزی میان ایران و عراق بر سر مالکیت آب‌های اروندرود، با اشغال مناطقی از سرزمین ایران و تخریب برخی مراکز اقتصادی و مسکونی از سوی رژیم تجاوزگر بعثی عراق آغاز شد. در این جنگ هر دو کشور فلج کردن اقتصاد طرف مقابل را که بر فروش نفت خام متکی بود؛ هدف قرار داده بودند. از سوی دیگر می‌توان گفت زمانی جنگ به پایان رسید که ظرفیت اقتصادی و شاخص‌های رفاهی ایران، توانایی پذیرش طولانی‌تر شدن دوران جنگ را نداشت (دژپسند و رئوفی، ۱۳۸۷: ۷۰).

هرسازمان برای پاسخ به اهدافی و بویژه پاسخ به نیازهای بازتعریف شده در دوره جنگ بوجود می‌آید. خرده نظام‌های اجتماعی برای تداوم حیات در بحران، هم باید مدیریت شوند و هم به مدیریت بحران کمک کنند. در هر کشور نهادها و سازمان‌ها و دستگاه‌های متولی اقتصاد و شاخص‌های رفاهی در جامعه در حال جنگ و جامعه پس از جنگ برای مدیریت بحران‌های اقتصادی و رفاهی دست به کنشگری می‌زنند. چگونگی این کنشگری و پژوهش در باره آن و تحلیل و ثبت آن برای بهره‌گیری آیندگان سودمند است. تا کنون کوشش‌های پژوهشی اندکی در

باره نقش هیات وزیران، نخست وزیر و معاونت های نخست وزیری در پشتیبانی از رزمندگان در هشت سال جنگ تحمیلی انجام شده است. جنگ تحمیلی عراق علیه ایران تجربه ای سخت، اما گرانبها بود. ایران هنوز از آثار تغییر نظام خارج نشده بود که گرفتار تشنجات و اختلافات داخلی شد. در میانه این اختلافات و درگیری ها مرزهای ایران از سوی همسایه غربی، عراق، آماج حمله قرار گرفت. اختلافات رئیس جمهور، ابوالحسن بنی صدر، با نخست وزیر، محمدعلی رجایی موجب شد تا بخشی از توان و درایت سیاست گزاران مصروف آن شود. با خروج بنی صدر از صحنه سیاسی ایران، قوه مجریه توان و تلاش بیشتری متوجه جنگ کرد. در دوران کوتاه ریاست جمهوری محمدعلی رجایی و نخست وزیران، محمدجواد باهنر و محمدرضا مهدوی کنی، ایران در حال گذار از نابسامانی در قوه مجریه بود. با انتخاب سیدعلی خامنه ای به ریاست جمهوری و برگزیده شدن میرحسین موسوی به نخست وزیری، ثبات نسبی در قوه مجریه حاکم شد. نخست وزیر و هیات وزیران همچون سایر دیوانسالاری اداری در دوران هشت سال جنگ تحمیلی، توان خود را در بخش های مختلف به کار گرفت و کنشگری هایی در دوران مقاومت از خود باقی گذاشت. اما علی رغم همه پژوهش های گذشته هنوز تحلیل و تصویر روشن و قابل اتکایی از مدیریت بحران جنگ در حوزه هیات وزیران و نخست وزیری و نقد و بررسی نقش دولت در پشتیبانی اقتصادی و رفاهی از جنگ تحمیلی رژیم بعث عراق علیه ایران ثبت نشده است و این تحقیق به این مسئله پاسخ می دهد که هیات وزیران بحران جنگ را چگونه مدیریت کرده و عملکرد و ایفای نقش آن چیست؟ بنابراین هدف پژوهش حاضر، تدوین مدل مضمونی پشتیبانی نخست وزیری و هیات وزیران دهه اول پس از انقلاب از جنگ می باشد.

هرچند قواعد بازی و ماهیت جنگ ها تغییر کرده اما ثبت تجربیات هر جنگ از ابعاد مختلف و از جمله تجربه و عبرت گیری از تاریخ حائز اهمیت است. ابهامهای زیادی در مورد تعامل میان دولت و جنگ و قوه مجریه و وزارتخانه ها و دستگاه های غیر نظامی دولتی و نظامیان و رزمندگان و مسائل جنگ تحمیلی وجود دارد که پرداختن به اسناد تاریخی و استخراج شیوه ها و مدل این همکاری ها و پشتیبانی ها می تواند به روشن شدن این ابهام ها کمک کند. یکی از ابهام هایی که مطرح می شود این است که آیا دولت جنگ را در راس امور می دانست یا نمی دانست و آیا دولت در جنگ کوتاهی و قصور داشته و یا نداشته است؟ ابهام دیگر این است که دولت انقلابی،

کم تجربه و نوپای پس از انقلاب تا چه اندازه توانسته است در جنگ تدبیر، خلاقیت و نوآوری داشته باشد و در پیشبرد جنگ و یا فرجام آن تاثیر بگذارد؟

پیشینه پژوهش

در سال های اخیر در حوزه نقش دولت و قوای سه گانه در جنگ تحمیلی پژوهش های قابل توجهی صورت گرفته که با این پژوهش ارتباط دارد. اما هیچکدام از این تلاش ها به تدوین جامع نقش نخست وزیری در جنگ تحمیلی عراق علیه ایران نپرداخته اند. از این جهت پژوهش حاضر از این پیشینه ها متمایز بوده و از نوآوری برخوردار است.

جهان فر و همکاران (۱۴۰۱) در مقاله مطالعه جامعه شناختی نقش ورزش و نهادهای ورزشی در ساختار جنگ، نوشته اند؛ اگرچه ورزش در جنگ تحمیلی عراق علیه ایران اثرگذار بود ولی، نهادهای ورزشی نتوانستند به عاملی برای کاهش تنش و درگیری در این جنگ مبدل شوند. همچنین در سؤال اصلی (نقش ورزش و نهادهای ورزشی در جنگ) تعداد ۶ مضمون اصلی و ۲۲ کد، در سؤال فرعی نقش ورزش و نهادهای ورزشی در جنگ ایران-عراق، تعداد ۴ مضمون اصلی و تعداد ۱۶ کد شناسایی شد.

هاشم زهی و همکاران (۱۳۹۹) در واکاوی تاریخی عملکرد سازمان تربیت بدنی ایران در پشتیبانی از جنگ تحمیلی نشان دادند که سازمان تربیت بدنی با راه اندازی ساختارها و شکل های سازمانی برای پشتیبانی جنگ، جمع آوری کمک های نقدی و غیر نقدی به جبهه، تأمین و اعزام نیرو به جبهه ها، تخصیص امکانات و ورزشگاه ها و فضاهای ورزشی به جبهه و جنگ، روحیه دادن از سوی قهرمانان ورزشی به رزمندگان و مردم در زمان جنگ، تشکیل کلاس های آموزشی ورزش برای رزمندگان و بازسازی فضاها و ورزشگاه های آسیب دیده در اثر جنگ کمک کرده است.

هاشم زهی و همکاران (۱۴۰۱) در مقاله ای به مطالعه تجربه تاریخی نقش آموزش و پرورش در جنگ تحمیلی عراق علیه ایران پرداختند. طبق یافته های پژوهش آنان، وزارت آموزش و پرورش به عنوان یکی از دستگاه های هویت ساز نظام اسلامی، در بخش ایفای نقش تخصصی به تدوین مقررات و آئین نامه های آموزشی خاص زمان جنگ، تأسیس و فعالیت مجتمع های آموزشی رزمندگان در پشت جبهه و مناطق جنگی، ایجاد شرایط ادامه تحصیل و تشکیل کلاس

های جبرانی و تقویتی دانش آموزان رزمنده، آموزش از طریق تلویزیون در دوران بمباران شهرها اقدام کرده است. مهمترین کنش های عمومی این وزارتخانه اقدام به راه اندازی ستاد امداد و پشتیبانی جنگ، اعزام معلمان و دانش آموزان به جبهه، مشارکت در ایجاد استحکام و پناهگاه در مدارس و بازسازی مداوم مدارس بمباران شده بوده است. بر اساس نوشته روح بخش و حشمتی در طول هشت سال جنگ تحمیلی، تعداد معلمان اعزام شده به جبهه ها ۸۸۳،۹۲ نفر، دانش آموزان اعزام شده به جبهه ها ۵۵،۰۰۰ نفر، کارکنان اعزام شده به جبهه ها ۸۴،۱۸ نفر، دانشجو معلمان اعزام شده به جبهه ها ۳۰۰،۱۸ نفر، تعداد مجتمع های درون جبهه ۶۲ مجتمع، تعداد مجتمع های پشت جبهه ۱۹۱ مجتمع و تعداد مجموع کلاسهای دایر ۴۴۷۶ کلاس بوده است. در مجموع ۳۶ هزار دانش آموز و ۴ هزار معلم در جنگ به شهادت رسیدند (روح بخش و حشمتی، ۱۳۹۵).

هاشم زهی و همکاران (۱۴۰۱) در مقاله تحلیل تاریخی نقش وزارت فرهنگ و آموزش عالی در جنگ، نشان دادند که؛ اجرای طرح دانشگاه در جبهه، تأمین امکانات برای ادامه تحصیل دانشجویان مناطق جنگ زده، تأمین و اعزام دانشگاهیان به جبهه های نبرد، استحکام ساختمان دانشگاهها در برابر بمباران، بازسازی ساختمان های تخریب شده دانشگاه ها، اقدامات قانونی و حقوقی در مورد دانشجویان رزمنده، انجام پژوهش های علمی مورد نیاز جنگ و تدوین قوانین و مقررات امتحانات و ادامه تحصیل دانشجویان رزمنده از اقدامات وزارت فرهنگ و آموزش عالی در جنگ تحمیلی بوده است.

نتایج پژوهش هاشم زهی و یاحی (۱۴۰۱) در مقاله تجربه زیسته استانداران در مدیریت جهادی بحران جنگ تحمیلی نشان داد؛ ایدئولوژی مذهبی برکنشگری استانداران در جنگ تاثیر گذار بوده است. تأمین ماشین آلات، تجهیزات، مهمات و تدارکات در تجربه زیسته استانداران گزارش شده است. اداره آوارگان و مهاجران و جنگ زدگان، تأمین مالی و تأمین خسارات و تخریب ها، امنیت نقاط بمباران و موشک باران شده، تقویت روحیه رزمندگان، آموزش و اعزام نیرو، اطلاع رسانی به مردم و سلسله مراتب از تجربه زیسته استانداران در مدیریت بحران جنگ تحمیلی بوده است. تجربه زیسته استانداران تمرکز و انسجام و یک دست کردن ساختار قدرت در این دوره را نشان داد. جناح مذهبی توانست با سازماندهی نیروهای مردمی و تهاجم های پی در پی به ارتش

بعثی عراق و مقاومت هشت ساله با پذیرش قطعنامه سازمان ملل از سقوط انقلاب و شکست در جنگ جلوگیری کرده و به جنگ تحمیلی پایان دهد.

هاشم زهی و همکاران (۱۴۰۰) در مقاله ای به تبیین تاریخی نقش وزارت اقتصاد در جنگ هشت ساله پرداختند. نتایج تحقیق آنان نشان می دهد، وزارت اقتصاد و دارایی اقداماتی شامل، اعزام کارکنان به جبهه های جنگ، جمع آوری و اهداء کمک های نقدی، اعزام ماشین آلات و وسایل نقلیه اهدایی، اسکان موقت به جنگ زدگان و پرداخت مستمری به مهاجرین جنگ تحمیلی انجام داده که از مهمترین گونه های عملکرد عمومی وزارت می باشد. کنترل قیمت ها در دوران جنگ، تشکیل ستاد بسیج اقتصادی، ایجاد اعتماد اقتصادی، نگهداری از بودجه جنگ، ایجاد نقدینگی، نظارت بر مالیات مستقیم و غیرمستقیم، نظارت بر سیاست های ارزی، افزایش رشد بهره وری تولید، کاهش رانت خواری، همکاری با بیمه ایران نیز از مهمترین گونه های عملکرد تخصصی این وزارتخانه بوده است. همچنین عملکرد ابزارهای پولی بانک مرکزی و آثار اقتصادی در دوران جنگ که شامل تحریم های اقتصادی و خسارات وارده می شود، در این مقاله مورد بحث قرار گرفته اند.

حسنى صدر آبادی (۱۳۸۴) در پژوهش اثرات کنترل عمومی قیمت ها در اقتصاد ایران در طول جنگ تحمیلی به این نتیجه رسیده است که اجرای سیاست کنترل قیمت ها در طول دوران جنگ تحمیلی، اثرات معنادار و قابل توجهی بر متغیرهای اقتصادی و رفاهی ایران داشته و به طور کلی آزمون مدل تعادل عمومی تورم سرکوب شده در اقتصاد ایران، معنی دار بوده و نتایج حاصله با تئوری سازگاری دارند.

مؤمنی (۱۳۷۵) در مقاله نگرشی کلی به مدیریت اقتصادی کشور در دوران جنگ تحمیلی، به این نتیجه رسیده است که یکی از مهمترین نتایج حاصل از مقایسه عملکرد مدیریت اقتصادی کشور در دوران جنگ تحمیلی اثبات این نکته می باشد که پای بندی به اصول و آرمان گرایی عالمانه نظام تصمیم گیری نه تنها تعارضی با عملکرد با نتایج درخشان ندارد، بلکه لااقل در طی یک صد ساله اخیر، تاریخ اقتصادی کشورمان گواهی می دهد که هر قدر اصول گرایی و مردم گرایی در سمت گرایی های اقتصادی کشور بیشتر بوده، نتایج درخشان تری ظاهر گشته است.

داودی (۱۳۹۶)، در کتاب حماسه جاوید (نقش راه آهن در هشت سال دفاع مقدس)، تلاش نموده تا با نگاهی واقع گرایانه به نقش مردان و زنانی پیردازد که کارگر و کارمند راه آهن در دوران جبهه و جنگ بوده اند. جلال الدین کوکنار و عباس خسروانی (۱۳۹۳) در کتاب سنداقتخار (نقش راه آهن اراک در دفاع مقدس) نقش راه آهن اراک در هشت سال جنگ بین ایران و عراق و چگونگی خدمات رسانی آن به جبهه های جنگ را بررسی نموده اند. آنان مهمترین اقدامات راه آهن جمهوری اسلامی ایران را رساندن نیرو، تجهیزات جنگی و سایر بارها به مقصد جبهه های جنگ بیان داشته اند و از اقدامات مهم راه آهن اراک در جابجایی مجروحین جنگ، ایجاد امنیت خطوط ریلی جنوب، حمل مخازن سوخت به جبهه ها، انتقال کمک های نقدی و غیرنقدی به جبهه ها، انتقال شهدا و سلاح به مناطق جنگی و سایر اقدامات مؤثر آن در جنگ یاد کرده اند.

مبانی نظری پژوهش

نخست وزیر، سر وزیر یا صدر اعظم رئیس هیئت وزیران است. در کشورهای مشروطه پادشاهی و بیشتر کشورهای دارای حکومت جمهوری (جمهوری های پارلمانی و نیمه ریاستی) این مقام وجود دارد. (بامداد، ۱۳۶۲، ج ۲، ص ۳۸۹). در ایران ابتدا این جایگاه «رئیس الوزرا» بود و جایگزین صدر اعظم شده بود. عنوان نخست وزیر از سال ۱۳۲۰ و دوران نخست وزیری محمدعلی فروغی رایج شد (دولت های ایران، ۱۳۷۸). عزل و نصب صدراعظم منحصرأ به تصمیم شاه و عزل و نصب سایر وزرا به حکم شاه و تعیین صدراعظم بود. اجرای اوامر شاه و اداره کل امور دولت برعهده نه وزارتخانه قرار داشت که وزرا زیر نظر شخص صدراعظم انجام وظیفه می کردند. بعد از انقلاب مشروطه و تصویب قانون اساسی و متمم آن (۱۳۱۳-۱۳۴۴ ه ق)، رئیس الوزرا یا همان نخست وزیر جای صدراعظم را گرفت (تنکابنی، ۱۳۸۳). طبق اصل یکصد و بیست و چهارم قانون اساسی اول پس از انقلاب اسلامی، رئیس جمهور فردی را برای نخست وزیری نامزد می کند و پس از کسب رای تمایل از مجلس شورای ملی حکم نخست وزیری برای او صادر می نماید. در نظام جمهوری اسلامی ایران تا کنون مهدی بازرگان، محمدعلی رجایی، محمدجواد باهنر، محمدرضا مهدوی کنی و میرحسین موسوی نخست وزیری رسیدند. با بازنگری قانون اساسی در سال ۱۳۶۸

خورشیدی این مقام حذف گردید و پس از آن رئیس جمهوری بالاترین مقام اجرائی و رئیس هیئت وزیران شد.

بازرگان همه پرسى جمهوری اسلامی و انتخابات مجلس خبرگان قانون اساسی را برگزار کرد. در آبان ۱۳۵۸، به دلیل اختلاف‌هایی که با امام خمینی و آیت الله سید محمد بهشتی از جمله بر سر مسئله ولایت فقیه و انحلال مجلس خبرگان قانون اساسی داشت، از نخست‌وزیری استعفا کرد (ابتکار ۱۳۷۹: ۹۹-۱۰۰). بازرگان در سال ۱۳۶۴ برای انتخابات ریاست جمهوری ثبت‌نام کرد اما شورای نگهبان صلاحیت او را تأیید نکرد. او پس از آزادسازی خرمشهر، با ادامه جنگ ایران و عراق مخالفت کرده بود. وی در سال‌های آخر عمر خود تغییر عقیده داد و از جدایی سیاست و دولت حمایت کرد. محمدعلی رجایی با انتخاب سید ابوالحسن بنی‌صدر به عنوان رئیس‌جمهور، به نخست‌وزیری رسید. وی در سال اول جنگ با بنی‌صدر اختلاف داشت و با سیاست‌های امام خمینی و جناح حزب جمهوری اسلامی به رهبری آیت الله بهشتی هماهنگ بود. (راعی، ۱۳۸۲: ۱۰۶). محمدجواد باهنر کمتر از یک ماه نخست‌وزیر بود. پس از شهادت رجایی و باهنر، تا برگزاری مجدد انتخابات ریاست جمهوری و تشکیل دولت جدید مهدوی کنی نخست‌وزیر شد. میرحسین موسوی از سال ۱۳۶۰ تا ۱۳۶۸ در طول هفت سال از جنگ تحمیلی نخست‌وزیر بود.

هیئت وزیران یا شورای وزیران نامی است که در برخی دولت‌ها به والاترین نهاد اجرایی داده می‌شود. این اصطلاح معمولاً معادل کلمه «هیئت دولت» است (شورای دولتی اصطلاحی مشابه است که ممکن است به هیئت دولت نیز اشاره داشته باشد) هیئت وزیران معمولاً از وزیرانی تشکیل می‌شود که مسئولیت وزارتخانه‌ای را بر عهده دارند و معمولاً رئیس هیئت وزیران هدایت آن را بر عهده دارد.

اصل یکصد و سی و چهارم اولین قانون اساسی پس از انقلاب اسلامی تصریح می‌کند که، ریاست هیأت وزیران با نخست‌وزیر است که بر کار وزیران نظارت دارد و با اتخاذ تدابیر لازم به هماهنگی ساختن تصمیم‌های دولت می‌پردازد و با همکاری وزیران، برنامه و خط‌مشی دولت را تعیین و قوانین را اجرا می‌کند. نخست‌وزیر در برابر مجلس مسئول اقدامات هیأت وزیران است. برابر اصل یکصد و سی و هشتم: علاوه بر مواردی که هیأت وزیران یا وزیری مأمور تدوین آیین‌نامه‌های اجرایی قوانین می‌شود هیأت وزیران حق دارد برای انجام وظایف اداری و تأمین اجرای قوانین و تنظیم سازمانهای اداری به وضع تصویب‌نامه و آیین‌نامه پردازد. هر یک از وزیران نیز در

حدود وظایف خویش و مصوبات هیأت وزیران حق وضع آیین نامه و صدور بخشنامه را دارد، ولی مفاد این مقررات نباید با متن و روح قوانین مخالف باشد (قانون اساسی اول انقلاب اسلامی). با نگرش جامعه شناختی رابطه دولت و جنگ را با سه دسته نظریه می توان تبیین کرد؛ یکی نظریه متفکران لیبرال، دیگری نظریه متفکران رادیکال یا سوسیالیست و سوم سایر متفکران. دو نظریه اول جنگ را ناشی از روابط اجتماعی و نهادهای معینی به حساب می آورد که از نظر آنها مهمترین عامل جنگ ظهور جامعه مبتنی بر دولت است. یعنی اگر جامعه فاقد دولت باشد ممکن است جنگ کمتر شود. در اینجا به ماهیت دولتها تأکید می شود. دولت ها ماهیتاً وسایل اعمال خشونت نظامی را در اختیار دارند. این دولتها از ارتش سازمان یافته و مسلح با سلسله مراتب برخوردارند که چگونگی کشتن را آموزش می دهند. دولتها همچنین هر کدام دارای یک ایدئولوژی هستند که باعث اختلاف آنها می شود. بعلاوه دولتها دارای منطقه جغرافیایی و سرزمین هستند که این نیز موجب اختلاف آنها می شود و در نهایت برای حل اختلافات از جنگ که بعنوان یک ابزار سیاسی واقعی در دست آنهاست بهره می گیرند (گیدنز، ۳۸۴: ۱۴۰۰).

(۱) متفکران لیبرال

این دسته از متفکران تأکید می کنند که علل جنگ حکومتهای استبدادی و ماهیت استبدادی حکومت است که از طریق رقابت با یکدیگر برخلاف خواست مردم دست به جنگ می زنند. پاسخ این متفکران به راه های صلح این است که با تکیه بر دموکراسی، حذف استبداد و کاستن از دخالت دولت در امور، صلح برقرار می شود. نظر آنها در لیبرال دموکراسی یک هماهنگی اساسی بین منافع دولت ها وجود دارد که احتمال جنگ و گرفتن سرزمین را به حداقل می رساند. از نظر آنها همکاری اقتصادی بر پایه تقسیم کار بین المللی و تجارت آزاد به سود همه خواهد بود و می تواند تجارت جایگزین منطقی جنگ شود. این اندیشمندان در نهایت پذیرفتند که بدون تنظیم روابط بین المللی روند صلح تحقق نمی پذیرد و از ایجاد یک سازمان بین المللی طرفداری کردند.

(۲) متفکران رادیکال

از نظر این متفکران طبقه بورژوا در نظام سرمایه داری سعی می کند نظام سیاسی را به سود خود کنترل کند و منافع خود را منافع ملی قلمداد می کند و در روابط بین الملل برای بدست آوردن بازارها، مواد خام، کار ارزان و ... دولت ها را وادار به جنگ می کند. از نظر این صاحب

نظران حذف نظام سرمایه داری و نظام طبقاتی و تشکیل حکومت سوسیالیستی صلح را بدنبال دارد. برخی سوسیالیست ها نظام اجتماعی و اقتصادی دولتها را عامل اصلی جنگ تلقی می کنند و نه ساختارهای سیاسی دولتها را. نظریه امپریالیسم جان هابسن بر این عقیده است که هر زمان ظرفیت تولید بیش از توان بازارهای داخلی افزایش یابد دیگر امکان فروش سودآور تولیدات در این بازارها وجود ندارد بنابراین در پی تلاش برای یافتن بازارهای جدید برای سرمایه گذاری (امپریالیسم) جنگ بوجود می آید (گیدنز، ۱۴۰۰: ۵۷۹).

از نظر سوسیالیست ها رقابت های امپریالیستی دولتهای صنعتی عامل عمده وقوع جنگ های امروزی است، ولی طبق نظریه مارکس جنگ ناشی از رفتار دولتها نیست بلکه با ساختار طبقاتی جامعه در ارتباط است و ساختار طبقاتی نیز ناشی از ساختار اقتصادی است. از نظر مارکس دولت روبناست و از زیربنای اقتصادی ناشی می شود بنابر این علت اصلی جنگ ناشی از شیوه تولید سرمایه داری است که دو طبقه را در مقابل هم قرار می دهد و نظام طبقاتی؛ دولت را به سود خود در روابط بین المللی به جنگ می کشاند.

(۳) سایر متفکران

در دسته سوم برخی اندیشمندان ایدئولوژی را عامل جنگ تلقی می کنند، برای مثال ناسیونالیسم افراطی مثل نازیسم و دولت فاشیستی هیتلر را عامل اساسی جنگ می دانند. راه حل صلح از دید این افراد از بین بردن ناسیونالیسم و فاشیسم است. برخی نیز جامعه توده ای را مستعد پیدایش جنبش اجتماعی و جنگ می دانند. برخی دیگر از اندیشمندان نظامی کردن جامعه و آمادگی نظامی فزاینده را عامل جنگ به حساب می آورند. از دید این افراد اگر جامعه غیر نظامی شود صلح برقرار خواهد شد (اسدی و آقامحمدی، ۱۴۰۲).

در نهایت باید اضافه کرد که مقصود از مطرح کردن نظریه ها و کنکاش نظری در یک پژوهش کیفی نه برای استنباط چارچوب و مدل تبیین بلکه برای تصریح و شفافیت نظری مفاهیم تحقیق است و از این روست که به منظور الگوسازی در پایان تحقیق در ابتدا مدل مفهومی و نظری و فرضیه ارائه نمی شود

۴- روش پژوهش

رویکرد پژوهش کیفی و راهبرد اصلی اسنادی و ابزار گردآوری داده، فیش برداری از اسناد است. روش اسنادی مستلزم جست‌وجویی توصیفی و تفسیری است. در روش اسنادی، علاقه پژوهشگر این است که از فهم مقاصد و انگیزه‌های اسناد و متون یا تحلیل‌های تأویلی یک متن خارج شده و آن را به عنوان زبان مکتوب و گفتمان نوشتاری نویسنده، پذیرفته و مورد استناد قرار دهد (صادقی فسایی و عرفان منش، ۱۳۹۴: ۶۵).

محیط مطالعه عمده مستندات بخش اسنادی مشتمل بر اسناد عملکرد نخست وزیری در ده سال پس از انقلاب و مصوبات و ابلاغیه‌های نخست وزیران، هیات وزیران و معاونین نخست وزیر در دوران جنگ تحمیلی، گزارش طرح‌های تحقیقاتی و گزارش‌های اداری دستگاه‌های مرتبط، مقالات و کتاب‌ها و روایت‌ها، مصاحبه‌ها و خاطرات مکتوب مدیران و کنشگران است. با مدد اسناد آرشیو اداره کل پژوهش و اسناد ریاست جمهوری، تصویری از فعالیت‌های سه معاونت نخست‌وزیر و مصوبات هیات وزیران در دوره جنگ، ارائه شده است.

روش تحلیل داده‌ها تحلیل مضمون است. اغلب داده‌های متنی، مصاحبه‌ای و مشاهده‌ای با این شیوه تجزیه و تحلیل می‌شوند. (محمدپور، ۱۳۹۲: ۶۶). بنابه شیوه تحلیل مضمون، سند در زمره متون در نظر گرفته شده که نشانه‌هایی از مضامین عملکرد را در خود دارد که به شیوه اترید- استرلینگ مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است.

تأیید و اعتباریابی از طریق ارتباط دادن داده‌ها با مضامین و مقایسه یافته‌ها با ادبیات و پیشینه و کفایت مراجع (حریری، ۱۳۸۵: ۶۹)، و تبادل نظر با هم‌تایان بدست می‌آید (محمدپور، ۱۳۹۲: ۱۱۴). مفاهیم و مقوله‌های این پژوهش دسته‌بندی شده‌اند و میان داده‌های ذیل آنها و مقوله‌ها که در قالب تیتراها و عناوین درج شده است ارتباط وجود دارد. از سوی دیگر اعتبار پژوهش اسنادی به اصالت درونی و بیرونی اسناد آن است که از روی فهرست منابع این تحقیق قابل راستی آزمایی است.

۵- معرفی متون و نحوه کدهای گذاری

همانطور که گفته شد اسناد محیط و جامعه مورد مطالعه این پژوهش بودند که حدود ۵۰۰ سند ملاحظه شده است. مشخصات تعدادی از این اسناد در جدول زیر درج شده و پاره ای نیز در کتابشناسی پایان این مقاله قابل ردیابی است. کدگذاری در تحلیل مضمون روشی ساختارمند برای شناسایی مضامین اصلی و فرعی پیرامون پدیده مورد مطالعه است. برای نمونه یکی از روش های مرسوم استفاده از رویکرد پیشنهادی اترید- استرلینگ^۱ است.

جدول (۱): معرفی تعدادی از متون تحلیل شده

نوع سند و سال	صادر کننده	گیرنده	مضمون فراگیر	مضمون سازمان دهنده	مضامین پایه
نامه ۱۳۶۵	معاون دفاعی نخست وزیر	تمام سازمانها	اعزام نیرو	اعزام نیروی تخصصی	برگزاری رژه گروهانهای تخصصی بسیج در استان ها، انتخاب کارگر بسیجی متخصص، توسعه آموزش تخصصی در ادارات، افزایش اضافه کار داوطلبان اعزامی سازمان ها
ابلاغ ۱۳۶۶	معاون دفاعی نخست وزیر	وزیر علوم	اعزام نیرو	تسهیلات آموزشی دانشجویان رزمنده	درخواست پیشنهاد برای در نظر گرفتن ضرایب و سهمیه برای داوطلبان رزمنده در آزمون های کنکور
ابلاغ ۱۳۶۶	معاون دفاعی نخست وزیر	تمام سازمانها	اعزام نیرو	اعزام ۲۰ درصد کارکنان داوطلب	پرداخت حقوق و مزایای کارکنان اعزامی و تلاش دستگاهها برای اعزام ۲۰ درصد کارکنان به جبهه
تصویب نامه ۱۳۶۴	نخست وزیر	تمام سازمانها	اعزام نیرو	نحوه اعزام داوطلبان سازمانها	ابلاغ تصویب نامه اعزام کارکنان و کارگران دستگاههای اجرایی به جبهه
نامه ۱۳۶۵	معاون دفاعی نخست وزیر	وزیر بهداشت	اعزام نیرو	اعزام پزشک و کادر درمانی	پیگیری تامین کادر پزشکی و بهداشتی و درمانی مورد نیاز جبهه ها
نامه ۱۳۶۵	معاون دفاعی نخست وزیر	نخست وزیر	تامین مالی	تخصیص ارز	تخصیص ارز جهت خرید پمپ جت و قطعات ساخت شناور از آلمان غربی و دستگاههای خنک کننده موتور قایق از انگلستان
نامه ۱۳۶۵	معاون دفاعی نخست وزیر	نخست وزیر	تامین مالی	تخصیص اعتبار	تخصیص اعتبار به جهاد دانشگاهی جهت آموزش و اعزام کادر بهداشت و درمان و امداد و پزشککار به جبهه ها

1 . Attride-Stirling

نشریه دولت پژوهی در جمهوری اسلامی ایران

نوع سند و سال	صادر کننده	گیرنده	مضمون فراگیر	مضمون سازمان دهنده	مضامین پایه
نصب نامه ۱۳۶۴	نخست وزیر	تمام سازمانها	تامین مالی	تخصیص و واگذاری اعتبار	تخصیص اعتبار به جهاد دانشگاهی جهت آموزش و اعزام کادر بهداشت و درمان و امداد و پزشکیار به جبهه ها
نامه ۱۳۶۵	معاون دفاعی نخست وزیر	نخست وزیر	تامین مالی	تخصیص ارز	تخصیص ارز برای خرید ۱۵ هزار کولر گازی برای مراکز اورژانس و بیمارستان های صحرایی و نظامی
نامه ۱۳۶۶	معاون دفاعی نخست وزیر	وزیر برنامه و بودجه	تامین مالی	تخصیص حق ماموریت	پیش بینی حق ماموریت برای کارکنان داوطلب اعزامی سازمان های غیر نظامی به جبهه ها
آیین نامه ۱۳۶۶	نخست وزیر	تمام سازمانها	تامین مالی	تسهیلات اعتباری	ابلاغ آیین نامه اجرایی تسهیلات اعتباری اشتغال مهاجرین جنگ
نامه ۱۳۶۱	نخست وزیر	تمام سازمانها	تامین مالی	خرید اقلام و تجهیزات	خرید و ترخیص کالاها و اقلام و تجهیزات مورد نیاز جنگ از قبیل کارخانه بیخ، البسه نظامی، وسایل گرم کننده سربازان و ...
نامه ۱۳۶۵	معاون دفاعی نخست وزیر	ماشین سازی اراک	تامین مالی	خرید قطعات صنعتی	دستور تخصیص و واگذاری اعتبار برای خرید قطعات صنعتی پل های نظامی

ادامه جدول (۱): معرفی تعدادی از اسناد تحلیل شده

نوع سند و سال	صادر کننده	گیرنده	مضمون فراگیر	مضمون سازمان دهنده	مضامین پایه
نامه ۱۳۶۵	معاون دفاعی وزارت معادن	معاون نخست وزیر	تامین ماشین آلات	ماشین های سنگین	اعزام بیل مکانیکی،لودر، بلدوزر، کمپرسی، گریدر، بیل مکانیکی، موتور برق، کانکس و کانتینر و تانکر آب پاش
نامه ۱۳۶۵	معاون دفاعی وزارت بازرگانی	معاون نخست وزیر	تامین ماشین آلات	ماشین های سبک	اعزام تویوتا لنکرور، خاور و ..
نامه ۱۳۶۵	معاون دفاعی نخست وزیر	وزارت سپاه	تامین ماشین آلات	تعمیر ماشین آلات	اعزام تعمیرکار و تعمیرگاه سیار و ارسال قطعات یدکی و اجرای مصوبات مبتنی بر تعمیر ماشین آلات یگان های نظامی

نوع سند و سال	صادرکننده	گیرنده	مضمون فراگیر	مضمون سازمان دهنده	مضامین پایه
نامه ۱۳۶۵	معاون دفاعی نخست وزیر	تمام سازمانها	ایجاد سازمان و تشکیلات	ایجاد ستاد امداد و درمان استان	ابلاغ آیین نامه تشکیل ستاد پشتیبانی امداد و درمان استان ها
نامه ۱۳۶۵	معاون دفاعی نخست وزیر	تمام سازمانها	ایجاد سازمان و تشکیلات	ایجاد کمیته نیروی انسانی نخست وزیری	اعلام تشکیل و اعلام برنامه جلسات کمیته نیروی انسانی معاونت دفاعی نخست وزیری با حضور معاونین و یا نمایندگان معاون جنگ سازمانها
نامه ۱۳۶۵ و ۱۳۶۱	نخست وزیر	تمام سازمانها	ایجاد سازمان و تشکیلات	تشکیل سازمان صنایع دفاع ملی	ابلاغ و تشکیل گروه ذوالفقار برای خودکفایی در تولید سلاح و مهمات و ابلاغ اساسنامه سازمان صنایع دفاع ملی
نامه ۱۳۶۵	معاون دفاعی نخست وزیر	استانداران	ایجاد سازمان و تشکیلات	تشکیل پدافند غیر عامل	ابلاغ تصویب نامه پدافند عامل و غیر عامل به استانداران کشور
نامه ۱۳۵۹	معاون دفاعی نخست وزیر	تمام سازمانها	ایجاد سازمان و تشکیلات	تشکیل ستاد بسیج اقتصادی	ابلاغ شرح وظایف ستاد بسیج اقتصادی و سهمیه بندی کالاها و سیستم توزیع کوپنی کالاهای اساسی
نامه ۱۳۶۰	نخست وزیر	تمام سازمانها	ایجاد سازمان و تشکیلات	تشکیل بنیاد مهاجرین جنگ	ابلاغ شرح وظایف ستاد آوارگان جنگ به منظور ساماندهی امور آنان
نامه ۱۳۶۱	نخست وزیر	تمام سازمانها	ایجاد سازمان و تشکیلات	تشکیل ستاد بازسازی و نوسازی	ابلاغ شرح وظایف برای بازسازی شهرها و روستاهای تخریب شده و بمباران شده و بازسازی اراضی کشاورزی در مناطق جنگی و آزادسازی اماکن و صنایع و کارخانه های بمباران شده
نامه ۱۳۶۱	نخست وزیر	تمام سازمانها	ایجاد سازمان و تشکیلات	تشکیلات رسیدگی به امور شهدا، جانبازان، اسیران	ساماندهی امور مجروحین جنگ و اسرای دربند رژیم بعث عراق و اسرای عراقی و بازماندگان شهدا

نوع سند و سال	صادرکننده	گیرنده	مضمون فراگیر	مضمون سازمان دهنده	مضامین پایه
نامه ۱۳۶۱	نخست وزیر	تمام سازمانها	ایجاد سازمان و تشکیلات	توسعه سازمان جهادسازندگی	حمایت از جهاد سازندگی و اختصاص بودجه به آن برای مرمت راه ها و ایجاد ابنیه ها و تاسیسات مورد نیاز نیروهای درگیر جنگ
نامه ۱۳۶۱	نخست وزیر	تمام سازمانها	ایجاد سازمان و تشکیلات	اساسنامه سپاه	ابلاغ اساسنامه سپاه و تلاش برای توسعه سازمانی سپاه پاسداران

۶) مضامین نقش نخست وزیر و هیات وزیران در پشتیبانی از جنگ تحمیلی

با تحلیل اسناد عملکرد نخست وزیر، هیات دولت و معاونت های دفاعی، اجرایی و سیاسی نخست وزیر مضامین فراگیر، سازمان دهنده و پایه زیادی بدست آمد که نتایج در جداول بعدی ارائه می گردد.

جدول (۲): نتایج کدگذاری پشتیبانی مالی و اقتصادی نخست وزیری و هیات وزیران از جنگ تحمیلی

مضمون فراگیر	مضامین سازمان دهنده	مضامین پایه	
تأمین مالی و اقتصادی	تخصیص اعتبار حق ماموریت کارکنان داوطلب دستگاهها	ابلاغ به دستگاهها برای پیش بینی اعتبار حق ماموریت کارکنان اعزامی	
		تخصیص اعتبار به جهاد دانشگاهی وزارت بهداشت برای آموزش و اعزام کادر بهداشت و درمان	
	اسکان و اشتغال مهاجرین	ابلاغ آئین نامه اجرایی تسهیلات اعتباری اشتغال مهاجرین جنگ تحمیلی	
		ابلاغ آئین نامه اجرایی تسهیلات اعتباری اسکان مهاجرین جنگ تحمیلی	
	خرید تجهیزات و قطعات صنعتی		پرداخت وجه خرید قطعات صنعتی برای ساخت پل های نظامی
			تخصیص ارز جهت خرید پمپ جت از آلمان غربی
			تخصیص ارز جهت خرید قطعات ساخت شناوراز آلمان غربی
			تخصیص ارز جهت خرید ۱۷۰ دستگاه خنک کننده موتورقایق از انگلستان
			تخصیص ارز جهت خرید ۱۵ هزار کولر گازی جهت استفاده درجنگ

بر اساس نتایج جدول ۲ مضمون فراگیر پشتیبانی مالی و اقتصادی دارای ۳ مضمون سازمان دهنده و ۹ مضمون پایه است. پشتوانه اقتصادی هر جنگ شرطی اساسی برای پیروزی یا شکست در آن جنگ است.

جدول (۳): نتایج کدگذاری پشتیبانی نخست وزیری و هیات وزیران از اعزام نیروی انسانی به جبهه جنگ تحمیلی

مضمون فراگیر	مضامین سازمان دهنده	مضامین پایه
اعزام نیروی انسانی	اعزام نیروی تخصصی	برگزاری مراسم رژه گرو هان های تخصصی بسیج در استانها
		ابلاغ افزایش اضافه کار کارکنان مراکز تولیدی مربوط به جنگ
		انتخاب کارگر تخصصی بسیجی نمونه
		آموزش اعزام به جبهه به کارکنان متخصص و ابلاغ آیین نامه توجیه ستادهای جنگ برای آموزش کارکنان
	اعزام کادر بهداشت و درمان	ابلاغ بخشنامه خدمت کادر پزشکی در جبهه های جنگ
		پیگیری تامین کادر بهداشت و درمان مورد نیاز جبهه ها
	اجرای ابلاغ اعزام بیست درصد کارکنان به جبهه	تصویب و ابلاغ تصویب نامه نحوه اعزام کارگران و کارکنان دستگاهها
		ابلاغ پرداخت حقوق و مزایای کارکنان اعزامی به جبهه ها در هر دستگاه
		ابلاغ لزوم موافقت دستگاه ها با اعزام داوطلبانه به جبهه
	تسهیلات برای دانشجویان و دانش آموزان رزمنده	تصویب اختصاص ضرایب کنکور برای دانشجویان رزمنده و پرداخت هزینه های طرح تقویت بنیه علمی رزمندگان
		اختصاص مجتمع آموزشی برای دانش آموزان رزمنده در جبهه و پشت جبهه
		ایجاد مقررات برای تسهیل شرکت دانش آموزان رزمنده در امتحانات

بر اساس نتایج جدول ۳ اعزام نیروی انسانی به عنوان مضمون فراگیر با ۱۲ مضمون پایه و ۴ مضمون سازمان دهنده مشخص می شود. راهبرد مدیریت جنگ مبتنی بر توده ای و مردمی نمودن آن بود. از سوی دیگر بروز جنگ پس از پیروزی انقلاب و فروپاشی ساختارهای قبلی مستلزم بسیج توده ای رهبران برای جلوگیری از پیشروی رژیم بعث عراق بود.

جدول (۴): نتایج کدگذاری پشتیبانی ایجاد سازمان و تشکیلات از سوی نخست وزیری و هیات وزیران در جنگ تحمیلی

مضمون فراگیر	مضامین سازمان دهنده	مضامین پایه
ایجاد ساختار سازمانی و تشکیلات	تشکیل معاونت دفاعی و جنگ سازمان ها	ایجاد معاونت دفاعی نخست وزیر و معاونت پشتیبانی جنگ وزارت خانه ها و سازمان ها و تجلیل از خادمان در معاونت جنگ دستگاهها
		ابلاغ مصوبه ایجاد کمیته نیروی انسانی در نخست وزیری
	پدافند عامل و غیرعامل	ابلاغ تصویب نامه پدافند عامل و غیرعامل به استانداران
		تصویب و ابلاغ آیین نامه اجرایی تبلیغات جبهه و جنگ
	ستاد تبلیغات جبهه و جنگ	تصویب و ابلاغ قانون خدمات یک ماهه پزشکان در جبهه
		تصویب و ابلاغ آیین نامه تشکیل ستاد پشتیبانی امداد و درمان جنگ استان ها
	ستاد امداد و درمان استان ها	دستور ایجاد بنیاد جنگ زدگان از سوی محمدعلی رجایی
		تصویب و ابلاغ اهداف و شرح وظایف بنیاد امور مهاجرین جنگ
		رسیدگی به آوارگان عراقی جنگ و پناهندگان
	بنیاد امور مهاجرین جنگ	رسیدگی به خانواده و فرزندان و بازماندگان شهدای جنگ
		رسیدگی به امور جانبازان و مجروحین جنگ تحمیلی
		اختصاص بودجه برای نگهداری اسرای عراقی
		پیگیری امور اسرای ایرانی در بند رژیم بعث عراق
	تشکیلات امور شهدا، جانبازان، آزادگان و اسرا	

مضمون فراگیر	مضامین سازمان دهنده	مضامین پایه
	ستادبازسازی و نوسازی	بازسازی شهرها و روستاهای تخریب شده در جنگ و تعیین استان معین برای استان های آسیب دیده در جنگ
		کمک اعتباری به شهرداری های شهرهای جنگ زده
		بازسازی اراضی کشاورزی و اماکن دولتی و درمانی و صنعتی تخریب شده
	تشکیل ستاد بسیج اقتصادی	کمک اعتباری به قرارگاه های مهندسی رزمی جنگ
		کوپنی کردن و جیره بندی کالاهای اساسی برای مردم و ایجاد رضایت و مشارکت در جنگ
	توسعه تشکیلات جهاد سازندگی و سپاه پاسداران	توسعه خدمات عمومی و حرکت در جت کاهش شکاف و فاصله طبقاتی
		حمایت از جهاد سازندگی برای مرمت راه ها و ایجاد ابنیه و تاسیسات مورد نیاز جنگ
	تشکیل سازمان صنایع دفاع ملی	حمایت از جهاد سازندگی برای دادن خدمات عمرانی و رفاهی به مناطق روستایی و اقشار جامعه و توسعه رفاه عمومی
		ابلاغ اهداف و شرح وظایف گروه ذوالفقار برای خودکفایی در تولید سلاح
		تشکیل گروه ذوالفقار برای توسعه تولید سلاح و مهمات در صنایع دفاعی

بر اساس نتایج جدول ۴ ایجاد سازمان و تشکیلات برای کمک به پیشبرد جنگ و حمایت رزمندگان به عنوان یک مضمون فراگیر از نقش و عملکرد نخست وزیر و هیات وزیران در پشتیبانی از جنگ تحمیلی است که حدود ۱۰ مضمون سازمان دهنده و ۲۴ مضمون پایه در بردارد. در جامعه درگیر جنگ نیازها و هنجارهای جدیدی بوجود آمد و برای تامین آن نیازها تاسیس سازمان ها و تشکیلات و بروکراسی جدید اجتناب ناپذیر بود.

جدول (۵): نتایج کدگذاری پشتیبانی نخست وزیری و هیات وزیران در تامین ماشین آلات سبک و سنگین و خودرویی برای جبهه های جنگ تحمیلی

مضمون فراگیر	مضامین سازمان دهنده	مضامین پایه
تامین ماشین آلات و خودرو	اعزام ماشین آلات سبک و سنگین	اعزام بیل مکانیکی، لودر، بولدوزر، تانکر آب، کمپرسی، گریدر، غلتک، بیل مکانیکی، خاور، تویوتا لندکروزر، موتور برق، کانکس و کانتینر،
		تامین خسارات و پرداخت غرامت ماشین آلات اعزامی به جبهه
	تعمیر و بازسازی ماشین آلات	اعزام تعمیرکار متخصص و تعمیرگاه سیار و قطعات یدکی
		اجرای مصوبات مبتنی بر تعمیر ماشین آلات سنگین
	مجوزهای گمرکی و بازرگانی	صدور مجوز خرید صدها هزار نیسان پاترول به دستگاه های نظامی و انتظامی و معافیت آن از پرداخت سود بازرگانی
		اجازه ورود و ترخیص اقلام و تجهیزات خود رویی و غیر خودرویی مورد نیاز جنگ
مستثنی کردن اتومبیل های مورد نیاز نیروهای نظامی از منع واردات به کشور		

جدول ۵ نشان می دهد تامین ماشین آلات و خودرو با ۴ مضمون سازمان دهنده و ۷ مضمون پایه کدگذاری شده است. سپاه پاسداران تازه تاسیس و بسیج مردمی که در جنگ مشارکت کردند، کمتر دارای امکانات و تجهیزات سازمانی و از پیش تعیین شده بودند و این کمبود را باید دولت و مردم جبران می کردند.

جدول (۶): نتایج کدگذاری پشتیبانی نخست وزیری و هیات وزیران در تامین اماکن، مسکن و فضاهای مورد نیاز جبهه های جنگ تحمیلی

مضمون فراگیر	مضامین سازمان دهنده	مضامین پایه
تامین اماکن و فضاهای	صدور مجوز استفاده از فضاهای دولتی و عمومی	مجوز استفاده نیروهای نظامی به صورت بلاعوض از ساختمان های دولتی
		واگذاری رایگان فضاهای دولتی به یگان های نظامی

تامین مسکن جنگجویان	پیش بینی بودجه برای حل مشکل مسکن خانواده فرماندهان جنگ مستقر در اهواز
	پیش بینی بودجه برای حل مشکل مسکن خانواده فرماندهان جنگ مستقر در غرب کشور
حفاظت از اماکن دولتی و نظامی	تامین بودجه حفاظت از اماکن حساس و حیاتی دستگاهها
	تامین بودجه برای ساخت پناهگاه و پدافند غیرعامل

جدول کدگذاری ۶ با مضمون فراگیر تامین اماکن و فضاهای مورد نیاز جنگ مشخص شده است. روشن است که با توجه به شرکت وسیع داوطلبان غیر نظامی در جنگ فرماندهان آنها برای آموزش و سازماندهی و استقرار نیازمند فضا و بناهای مسکونی داشتند. ذیل این مفهوم ۳ مضمون سازمان دهنده و ۶ مضمون پایه قرار دارد.

جدول (۷): نتایج کدگذاری پشتیبانی نخست وزیری و هیات وزیران از جنگ تحمیلی عراق علیه ایران

مضمون فراگیر	مضامین سازمان دهنده	مضامین پایه
پشتیبانی نخست وزیری و هیات وزیران از جنگ تحمیلی	ایجاد ساختار و تشکیلات برای پشتیبانی از جنگ	تشکیل معاونت دفاعی و جنگ سازمانها
		تشکیل پدافند عامل و غیرعامل در سازمانها
		ایجاد ستاد تبلیغات جبهه و جنگ
		ایجاد ستاد امداد و درمان استانها
		تشکیل بنیاد امور مهاجرین جنگ
		تشکیلات امور شهدا، جانبازان، آزادگان و اسرا
		ایجاد ستادبازسازی و نوسازی
		تشکیل ستاد بسیج اقتصادی کشور
		توسعه تشکیلات جهاد سازندگی و سپاه پاسداران
		تشکیل سازمان صنایع دفاع ملی
	تامین اماکن و فضاهای مورد	صدور مجوز استفاده از فضاهای دولتی و عمومی
		تامین مسکن جنگجویان

نیاز جنگ	ساماندهی حفاظت از اماکن دولتی و نظامی
	اعزام ماشین آلات سبک و سنگین
	تعمیر و بازسازی ماشین آلات
	مجوزها و معافیت های گمرکی و بازرگانی ماشین آلات
تامین ماشین آلات و خودرو	تخصیص اعتبار حق ماموریت کارکنان رزمنده دستگاهها
	تخصیص بودجه برای جنگ و دفاع
	تامین مالی اسکان و اشتغال مهاجرین، آوارگان و جنگ زدگان
	خرید تجهیزات و قطعات صنعتی و اقلام و کالاهای مورد نیاز جنگ
تامین مالی و اقتصادی جنگ	اعزام نیروی تخصصی
	اعزام کادر بهداشت و درمان
	تصویب و اجرای ابلاغ اعزام بیست درصد کارکنان به جبهه
	اعزام و ایجاد تسهیلات برای دانشجویان و دانش آموزان رزمنده
اعزام نیروی انسانی به جبهه	

۷) شواهد مضامین نقش نخست وزیری و هیات وزیران

الف) نقش معاونت اجرایی نخست وزیر: مراحل اجرایی پشتیبانی جنگ ابتدا برعهده معاونت اجرایی بود اما به مرور با ایجاد معاونت هماهنگی و نظارت بر امور دفاعی، معاونت اجرایی نخست وزیری بیشتر به پشت خط مقدم جبهه ها رسیدگی می کرد. حمید میرزاده، معاون اجرایی میرحسین موسوی در بازسازی مناطق جنگی و در ستاد پشتیبانی مناطق بمباران شده فعال بود. رها کردن مناطق بمباران شده می توانست به ناهنجاری های اجتماعی و اخلاقی دامن زده و روند جنگ را با اختلال مواجه سازد. استان های بمباران شده مانند: کرمانشاه (باختران)، همدان، ایلام، لرستان و ... جدا از استان های جنگ زده مانند: خوزستان و کردستان بودند. این استان ها نقش و وظیفه پشتیبانی از استان های جنگ زده را برعهده داشتند. با خطر حملات شیمیایی عراق به برخی از استان ها، قرار شد تا معاونت اجرایی برای پیشگیری و دفع این حملات نیز اقدام کند. معاونت اجرایی در سال ۱۳۶۷ که حملات هوایی عراق به استان های همجوار مناطق جنگی و همچنین مناطق مرکزی کشور افزایش یافت؛ برای حفظ و پشتیبانی این استان ها فعال شد و تصمیمات مهمی در این حوزه اتخاذ کرد.

ب) نقش معاونت سیاسی نخست وزیر: معاونت سیاسی نخست وزیر در حوزه عملیات روانی و مقابله با ترفندهای سیاسی عراق فعال بود. در این باره معاون سیاسی میرحسین موسوی، علیرضا معیری، در کمیته عملیات روانی ستاد تبلیغات جنگ فعالیت می کرد. شاید بتوان گفت که مسأله تبلیغات در جنگ که از مهم ترین مسائل بود؛ در حوزه وظایف وزارتخانه ها و ارگان های گوناگون قرار گرفته بود.

پ) عملکرد معاونت هماهنگی و نظارت بر امور دفاعی: جنگ تحمیلی به مرور نیازها و ضرورت ها را عیان می ساخت. دولت به عنوان نهاد پشتیبان در ساختار خود نیازمند بازنگری و بازسازی بود. از جمله هماهنگی ارگان های دولتی و نظام اجرایی در امور جنگ یکی از مسائل مهمی بود که در نخست وزیری مورد نظر قرار گرفت. از همین رو علاوه بر معاونت های مختلف نخست وزیر که به نوعی درگیر مسائل جنگ بودند؛ لازم بود معاونت جداگانه ای برای هماهنگی دستگاه های اجرایی و معاونت های نخست وزیر در حوزه جنگ ایجاد شود. با چنین تفکری بود که معاونت جدیدی با عنوان «معاونت نخست وزیر در هماهنگی و نظارت بر امور دفاعی» با تصدی سیدحسن فیروزآبادی تشکیل شد. این معاونت، رابط دولت با نهادهای نظامی و همچنین هماهنگ کننده ارگان ها و سازمان های دولتی با یکدیگر در حوزه جنگ بود. فیروزآبادی به نمایندگی از نخست وزیر، میرحسین موسوی، در جلسات مختلف مربوط به جنگ شرکت می کرد و ابلاغ تصمیمات و مصوبات دولت در حوزه امور دفاعی به سازمان ها، نهادها و وزارتخانه ها را برعهده داشت. ستادهای امور جنگ در وزارتخانه ها و استان ها هم مسائل مربوط به جنگ را از طریق این معاونت پیگیری می کردند. اعزام نیرو توسط وزارتخانه ها و ادارات دولتی هم از طریق این معاونت پیگیری و اقدام می شد. در واقع با تشکیل این معاونت، بسیاری از وظایف دولت در حوزه جنگ در این قسمت متمرکز شد. این تمرکز مانع از تشتت و ناهماهنگی نهادهای دولتی با نهادهای نظامی می شد.

بر این اساس، این معاونت در «امور ارتش و سپاه و پشتیبانی جنگ» و «پدافند غیرنظامی» مدیرانی را منصوب کرد. براساس اقدامات انجام شده توسط این معاونت، وظایف آن را به شرح زیر می توان تقسیم کرد:

(۱) **اعزام نیرو به جبهه‌ها:** جبهه‌های جنگ علاوه بر نیروهای ارتش و سپاه، نیازمند نیروهای داوطلب بودند. نیروهای داوطلب از طبقات گوناگون جامعه همچون روستاییان، اصناف، کارگران و دیگر گروه‌ها تشکیل می‌شدند. بر این اساس لازم بود که برای جلوگیری از کاستی نیروهای داوطلب، از مشاغل وابسته به دولت نیز استفاده شود. معاونت نخست‌وزیر در هماهنگی و نظارت بر امور دفاعی بر ساز و کارهای اعزام نیروهای مردمی از ادارات و نهادها و رسیدگی به امور آنان نظارت داشت. این معاونت در این برهه در نظر داشت از آسیب‌های فقدان حضور رزمندگان در خانه و محل کارشان جلوگیری کند. واحد انصارالمجاهدین در ادارات و کارخانه‌ها با چنین هدفی در محیط‌های کارگری تشکیل شد. انصارالمجاهدین با دستورالعمل و مصوبه یازدهمین جلسه شورای عالی پشتیبانی جنگ «در کلیه واحدهای کارگری در جهت تسریع [در حل] مشکلات زندگی رزمندگان» به وجود آمد. براساس گزارش‌هایی که واحدهای انصارالمجاهدین ارائه کرده‌اند؛ این واحدها در این حوزه‌ها فعالیت می‌کردند:

۱. سرکشی از خانواده رزمنده [و] شهدا توسط مددیاران واحدها.
  ۲. رفع مشکلات اداری.
  ۳. تهیه گاز، آرد، تخم مرغ، نفت، گوشت، هیزم و غیره جهت رزمندگان و خانواده شهدا.
  ۴. پیگیری برقراری مستمری بازماندگان شهید.
  ۵. بررسی شناخت مسائل مختلف کارگران رزمنده، جانبازان، خانواده شهدا و اقدام در جهت رفع مشکلات آنان در حد امکان.
  ۶. همکاری در تسریع برقراری مستمری‌ها و پرداخت‌های مربوط به حقوق و مزایای متعلقه طبق قانون کار.
- فیروزآبادی ضمن نظارت بر این امور، برای «درخواست اعتبار از طرف دستگاه‌ها به منظور پرداخت مزایای کارکنان اعزامی به جبهه‌ها» فعالیت می‌کرد (انجمنی، ۱۴۰۱).
- علاوه بر این، دولت طی بخشنامه‌ای که توسط معاونت نخست‌وزیر در هماهنگی و نظارت بر امور دفاعی به «کلیه وزارتخانه‌ها، سازمان‌ها، مؤسسات دولتی، نهادهای انقلاب اسلامی و استانداری‌های سراسر کشور» ابلاغ شد؛ بر مشارکت کارکنان دولت در جنگ تأکید کرد:

«به منظور آشنایی بیشتر کارکنان دولت با جبهه و جنگ و بهره‌گیری بیشتر از امکانات دولتی در دفاع مقدس و تقویت روحیهٔ ایثار و فداکاری کارکنان دولت در راه خدمت به اسلام و مسلمین و مشارکت همهٔ اقشار به‌خصوص کارکنان دولت در جنگ و استفاده از تخصص‌های مختلف و انتقال فرهنگ جبهه و جنگ به دستگاه‌ها، دستورالعمل نحوهٔ بازدید کارکنان دولت از جبهه و دیدار [با] رزمندگان ابلاغ می‌گردد.» پیرو این بخشنامه، فیروزآبادی طی دستورالعملی در تاریخ هشتم مرداد ۱۳۶۶ «نحوهٔ انجام بازدید» را ابلاغ کرد.

دولت به جای اجبار سعی می‌کرد با «افزایش فوق‌العادهٔ اضافه‌کاری کارکنان داوطلب» حضور آنان را جبران کند. در راستای همین سیاست، معاون هماهنگی و نظارت در امور دفاعی برای تشویق و ازدیاد نیروهای داوطلب ادارات در تاریخ هفدهم آبان ۱۳۶۶ بخشنامه‌ای ابلاغ کرد. در این بخشنامه آمده بود: «تصمیمات شورای عالی پشتیبانی جنگ به مثابه قانون بوده و لازم‌الاجرا است.» بر این اساس، ادارات و سازمان‌ها موظف بودند «نیروهای داوطلب» را آزاد بگذارند: «کلیهٔ کارکنان دولت که بخواهند مدت یک سال به عنوان کادر رزمی در خدمت جنگ قرار گیرند؛ با اعزام آنها موافقت شود.» در صورت مخالفت مسئول مربوط، «ستادهای پشتیبانی جنگ» در این باره تصمیم می‌گرفتند. نیروهای داوطلب طبق این بخشنامه از این مزایا برخوردار می‌شدند:

«حقوق و مزایای خود مأمور از ادارهٔ مربوطه دریافت خواهد شد و سقف حقوق همچون هنگام حضور در اداره خواهد بود.» کارکنانی هم که برای فعالیت‌های پشت جبهه مأمور می‌شدند؛ از این مزایا بهره می‌بردند:

«برابر بند ۴ بخشنامهٔ شمارهٔ ۴۲۹۸، مورخ ۶۶/۲/۱۹ موضوع مأمورشدن کارکنان دولت به فعالیت‌های مربوطه در شهرهای پشت جبهه (طرح ۲۰٪) از حق مأموریت قانونی، مبلغ ۱۲۰ تومان به عنوان هزینهٔ غذا و مسکن که سپاه برای مأمورین تأمین می‌نماید، کسر و مابقی پرداخت گردد. مبلغ مذکور اعتبارش در اختیار دستگاه دولتی قرار گیرد و مأمورین از دستگاه متبوع دریافت کند.» شورای عالی پشتیبانی جنگ برای رسیدگی به این امر، هیأت منتخبی را مأمور کرده بود که فیروزآبادی، علیرضا افشار و مقدم عضو آن بودند (انجمنی، ۱۴۰۱).

همچنین معاونت هماهنگی و نظارت بر امور دفاعی، برای تشویق دانشجویان داوطلب از وزارت فرهنگ و آموزش عالی خواست «پیرو ابلاغ تصویب‌نامهٔ شورای عالی پشتیبانی جنگ در

رابطه با اختصاص ضرایب کنکور برای رزمندگان آیین نامه اجرایی مربوطه را تهیه کند. معاونت نخست وزیر در هماهنگی و نظارت بر امور دفاعی در این حوزه سعی کرد با تشویق نیروهای داوطلب برای حضور در جبهه‌ها، هم از کاهش نیروهای مردمی بکاهد و هم این که از اجبار و اجحاف که با روح انقلاب اسلامی ناسازگار بود؛ جلوگیری نماید. آنچه در پیشگیری از اعزام اجباری صورت گرفت؛ برخلاف رویه‌ای بود که در عراق توسط رژیم بعثی پی گرفته شد.

(۲) کمک‌های فنی و لجستیکی به جبهه‌ها: معاونت نخست‌وزیر در هماهنگی و نظارت بر امور دفاعی وظیفه داشت تا نسبت به کمک‌های فنی وزارتخانه‌ها و ارگان‌های مربوط نظارت تام داشته باشد. بر این اساس، ستادهای امور جنگ در وزارتخانه‌ها با اطلاع و نظارت این معاونت کمک‌های خود را به جبهه‌ها ارسال می‌کردند. نمونه‌هایی از این کمک‌ها توسط شرکت خدمات بازرگانی طریق‌القدس که زیر نظر وزارت بازرگانی بود یا ستاد امور جنگ وزارت معاون و فلزات صورت می‌گرفت. همچنین معاونت هماهنگی بر رعایت قانون «معافیت تجهیزات دفاعی» تا پایان جنگ نظارت داشت. معاونت هماهنگی در جهت خرید نیازهای لجستیکی جبهه‌ها در حکم رابطی برای تأمین نیازهای ارزی این خریدها نیز بود.

(۳) تبلیغات جنگ: علاوه بر شورای عالی تبلیغات جنگ با محوریت وزیر فرهنگ و ارشاد اسلامی، سیدمحمد خاتمی، رئیس صدا و سیما، محمد هاشمی، و مدیرعامل خبرگزاری جمهوری اسلامی، سیدکمال خرازی، معاونت نخست‌وزیر در هماهنگی و نظارت بر امور دفاعی نیز به عنوان نهادی ناظر بر هماهنگی تبلیغات جنگ نظارت داشت.

(۴) رابط دولت و نهادهای نظامی: بخشی از مسائل و مشکلات در امور جنگ، به تداخل وظایف یا مسائل مربوط به اختلافات ارگان‌های دولتی با نهادهای نظامی بود. معاونت نخست‌وزیر در هماهنگی و نظارت بر امور دفاعی به عنوان یک معاونت رابط در این حوزه عمل کرده و مانع از بروز مشکلات در بین نظامیان به عنوان پیشبران جنگ و دولت به عنوان پشتیبان جنگ می‌شد. از همین رو فیروزآبادی علاوه بر مدیرانی که در حوزه‌های مختلف می‌گماشت و با معاونت‌های جنگ وزارتخانه‌ها در ارتباط بود؛ برای ارتباط با نظامیان، مدیرکل در امور ارتش و سپاه داشت.

(ت) ایجاد بنیاد امور مهاجرین جنگ تحمیلی: پس از شروع جنگ تحمیلی عراق علیه ایران، سیل مهاجران از مناطق جنگ‌زده به سایر نقاط کشور سرازیر شد. این افراد که غالباً تمام

وسایل زندگی خود را رها کرده بودند، در شهرهای محل سکونت خود وسایل اولیه از قبیل مسکن و دیگر مایحتاج زندگی را در اختیار نداشتند. از طرف دیگر با شهرهای سکونت گزیده، آشنا نبودند و این امر مشکلاتی را برای آنان ایجاد کرده بود. از این رو به دستور محمدعلی رجایی نخست وزیر وقت در ۱۳۶۰ بنیادی تحت عنوان «بنیاد جنگ زدگان» تأسیس شد. در بیانیه‌ی تأسیس این بنیاد، وظایف آن برنامه ریزی و هماهنگی فعالیت های کمک رسانی و تأمین نیازهای مادی و معنوی مهاجران جنگ عنوان شده بود. این بنیاد پس از تشکیل در وزارت کشور و پس از مدتی اساسنامه‌ی آن بر پایه‌ی وظایف فوق الذکر به تصویب مجلس شورای اسلامی رسید (کارنامه‌ی دولت، ۱۳۶۲: ۸۴۱). این نهاد، به رغم کثرت تعداد جنگ زدگان به اداره امور آنان پرداخت و پس از مدتی نام آن به «بنیاد امور مهاجرین جنگ تحمیلی» تغییر یافت و اساسنامه‌ی آن نیز دچار تغییر شد. به این صورت که در چارچوب نظام تشکیلاتی دولت قرار گرفت و از ادارات تابعه‌ی وزارت کار و امور اجتماعی شد. (گزارشی از عملکرد بنیاد امور مهاجرین جنگ تحمیلی (۱۳۶۲)، ۹۸) وظایف آن بنیاد طبق اساسنامه در شش محور تعیین شد که عبارت بودند از: برنامه های رفاهی، برنامه‌ی اسکان، برنامه‌ی تعلیم و تربیت، برنامه‌ی هنری، برنامه‌ی بهداشتی و درمانی، اشتغال زایی و کاریابی (کارنامه‌ی دولت ۱۳۶۲: ۸۵۱). پس از پایان جنگ تحمیلی، امام خمینی در پیامی از مسئولان این نهاد تشکر کرد (صحیفه‌ی امام، ج ۲۱: ۳۲۹).

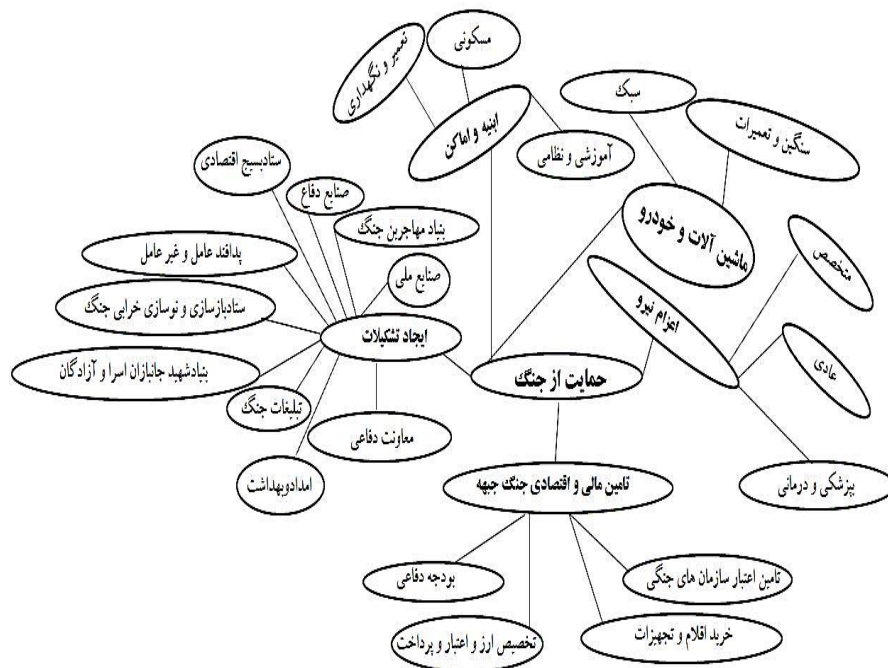
۸- بحث و نتیجه گیری

طبیعی است که در جنگ بخشهای متعددی در ایران نقش آفرینی داشته اند که تحلیل کنشگری آنان وضعیت حال و آینده ایران را متاثر می سازد و ثبت و ضبط این کنشگری ها اهمیت و ضرورت دارد. در مورد دولت و نخست وزیر میرحسین موسوی و هیات دولت یا هیات وزیران این سوال وجود دارد که آیا با توجه به جایگاه و موقعیت خود حمایت و پشتیبانی لازم را از جنگ تحمیلی و بحران ها بعمل آورده اند و یا خیر؟ برخی از نویسندگان تعبیر نوشیدن جام زهر و قبول قطعنامه در پذیرش پایان جنگ از سوی امام خمینی را در نتیجه عملکرد نامناسب دولت در جنگ می دانند. برخی دیگر در مقابل دولت را حامی و پشتیبان قرص و محکم رزمندگان و نظامیان در جنگ تحمیلی به حساب می آورند. در راس دولت رئیس جمهور قرار

داشت و بالاتر از رئیس جمهور شخص امام خمینی بود و بارها از دولت و به ویژه شخص میرحسین موسوی ابراز رضایت و خرسندی داشت. از سوی دیگر زمانی که نظر رئیس جمهور و مجلسیان بر تغییر میرحسین موسوی و معرفی نخست وزیر دیگری بود، امام خمینی با استناد به رضایت فرماندهان جنگ از میرحسین موسوی و جهت گیری مثبت به وی، شرایط ادامه نخست وزیری او را فراهم نمود.

نتایج این تحقیق نشان می دهد که به سادگی نمی توان برچسب کم کاری عمدی به دولت و نخست وزیر زد. حسن فیروزآبادی و معاون جنگ وزارت کار روایت کرده اند که وقتی نامه و ابلاغیه ای در مورد جنگ تهیه می کردیم، نخست وزیر میرحسین موسوی اول آن را امضا می زدند و بعد می خواندند. ما می گفتم آقای نخست وزیر چرا نامه را نخوانده امضا کردید؟ آقای میرحسین موسوی می گفت نامه چون مربوط به جبهه و جنگ است، نامه جبهه و جنگ خواندنی نیست، عملی است. من نامه ای که برای جبهه و جنگ است، اول امضا می کنم و بعد می خوانم. این تحقیق نشان داد؛ در کنشگری عمومی، دولت، نخست وزیران و هیات وزیران در تلاش بودند تا راهبرد مردمی کردن جنگ را در پیش گیرند و با توسعه خدمات عمومی و رفاهی و جهت گیری برای کاهش فاصله طبقاتی و جلوگیری از نابرابری در جامعه سرمایه اجتماعی دولت پس از انقلاب را حفظ کرده و رضایت عمومی مردم برای مشارکت در انقلاب و جنگ را تضمین کنند. توزیع سهمیه ای ارزاق و کالاهای اساسی در جامعه و توسعه بیمه و تامین اجتماعی از جمله این جهت گیری ها است. دولت برای محرومیت زدایی و حمایت از نیازمندان و مستضعفین و روستائیان و تحقق عدالت اجتماعی و تضمین حداقل معاش برای مردم و ایجاد آرامش روانی و امنیت اقتصادی و اجتماعی برنامه هایی را به اجرا در آورد و دهها ساختار سازمانی تشکیل داد. در نقش مستقیم نخست وزیری و هیات دولت ۵ مضمون فراگیر شامل؛ پشتیبانی مالی و اقتصادی از جنگ و اختصاص بودجه عمده کشور به بخش دفاعی و ایجاد دهها سازمان و تشکیلات جدید برای سامان دهی امور جنگ، اعزام نیروی انسانی، ایجاد سازمان و تشکیلات برای پاسخ به نیازهای شرایط جنگی، تامین ماشین آلات سبک و سنگین و تجهیزات و لوازم جنگ، و تامین اماکن و فضاهای مسکونی، نظامی و آموزشی متناسب با جنگ با، ۲۸ مضمون سازمان دهنده و ۵۴ مضمون پایه بدست آمد. این مدل از ۵۰۰ مصوبه، متن مصاحبه و گزارش عملکرد بدست آمده است.

مدل مضمونی گونه های کنشگری نخست وزیر و هیات دولت در پشتیبانی از جنگ

در سال های اخیر در حوزه نقش دولت و قوای سه گانه در جنگ تحمیلی فعالیت های قابل توجهی صورت گرفته که با این پژوهش ارتباط دارد. اما هیچکدام از این تلاش ها به تدوین مدل مضمونی نقش نخست وزیری در جنگ تحمیلی عراق علیه ایران نپرداخته اند. مقایسه نتایج این تحقیق با نتایج مقاله جهان فر و همکاران (۱۴۰۱) که حضور ورزشکاران ایرانی در جبهه را باعث افزایش انگیزه حضور مردم ایران در جنگ و حمایت اجتماعی از ادامه فرایند جنگ می دانند هماهنگی دارد. همچنین یافته های این تحقیق نتایج تحقیق هاشم زهی و همکاران (۱۴۰۱) در مورد کنش های اثرگذار وزارت آموزش و پرورش و وزارت فرهنگ و آموزش عالی و وزارت اقتصاد و تجربه زیسته استادان در جنگ را تایید می کند. (مؤمنی، ۱۳۷۵) در مقاله ای به این نتیجه رسیده است که یکی از مهمترین نتایج حاصل از مقایسه عملکرد مدیریت اقتصادی کشور در دوران جنگ تحمیلی اثبات این نکته می باشد که پای بندی به اصول و آرمان گرایی عالمانه نظام تصمیم گیری نه تنها تعارضی با عملکرد با نتایج درخشان ندارد، بلکه لااقل در طی یک صد ساله اخیر،

تاریخ اقتصادی کشورمان گواهی می دهد که هر قدر اصول گرایی و مردم گرایی در سمت گرایی های اقتصادی کشور بیشتر بوده، نتایج درخشان تری ظاهر گشته است. در نهایت باید اضافه شود که آموزه های مدیریتی جنگ تحمیلی، مؤلفه ی محوری و استمرار بخش تاریخ ایران است و باید حفظ و بازتولید شود و به نسل های بعد انتقال یابد، تا مبنای ارتقاء قدرت ملی، بازدارندگی ملی، پایداری ملی، توسعه بالندگی و از همه مهمتر تجهیز و طی نمودن نقشه راه بلند مدت ایران باشد. تجربه مدیریت بحران های داخلی و جنگ تحمیلی به صورت انقلابی و با تکیه بر حفظ رضایت و پشتیبانی مردم پدیده متفاوتی از جنگ های رسمی و کلاسیک قرن بیستم هست که پیشنهاد می شود بیشتر مورد پژوهش و مذاقه قرار گیرد. نظام حکمرانی بر اساس الگوی بومی و متکی به روابط افقی از ویژگی های کنشگری دولتمردان جنگ تحمیلی است که می تواند به عنوان یک الگو مورد عمل قرار گیرد.

منابع

- ابتکار، معصومه (۱۳۷۹) تسخیر، تهران: انتشارات اطلاعات.
- ادیبی سده، مهدی (۱۳۸۱) جامعه شناسی جنگ و نیروهای نظامی، اصفهان: انتشارات سمت.
- اسدی، مجید. آقا محمدی، داوود (۱۴۰۲) مقایسه تطبیقی اندیشه نظامی در دو مکتب سوسیالیسم و فاشیسم (از منظر اندیشمندان دو مکتب) فصلنامه مطالعات دفاعی استراتژیک، سال بیست و یکم، شماره ۲۹، از صفحه ۱۱۷ تا ۱۳۸.
- آزاد، یعقوب (۱۳۷۸) دولتهای ایران: از میرزا نصرالله خان مشیرالدوله تا میرحسین موسوی اعضای کابینه ها، شرح حال ...، تهران: اداره کل آرشیو، اسناد و موزه دفتر رئیس جمهور.
- اسناد منتشر نشده مرکز اسناد ریاست جمهوری (۱۳۹۸) اداره کل پژوهش و اسناد ریاست جمهوری، محل نگهداری: مرکز اسناد واقع در خیابان لبافی نژاد تهران.
- انجمنی، علی اصغر (۱۴۰۱/۰۶/۲) مصاحبه با علی اکبر انجمنی معاون پشتیبانی جنگ وزارت کار در دهه اول انقلاب، تهران: سازمان موزه انقلاب اسلامی و دفاع مقدس
- بامداد، مهدی (۱۳۶۲) شرح حال رجال ایران، تهران: نشر گلشن، چاپ سوم.
- بنیاد امور مهاجرین جنگ تحمیلی (۱۳۶۲) گزارش عملکرد بنیاد امور مهاجرین جنگ تحمیلی، تهران: بنیاد امور مهاجرین جنگ تحمیلی
- جمشیدی، فخری (۱۳۸۰) بیکاری و تبعات ناشی از آن در میان مهاجران جنگ تحمیلی، مجله کار و جامعه، شماره ۴۱.
- جهان فر، رضا. مرادیان، محسن. قاسمی، عاصمه (۱۴۰۱) مطالعه جامعه شناختی نقش ورزش و نهادهای ورزشی در ساختار جنگ (نمونه موردی جنگ تحمیلی عراق علیه ایران)، فصلنامه علمی مطالعات دفاع مقدس، دوره ۸، شماره ۱.
- حریری، نجلا (۱۳۸۵) اصول و روش های پژوهش کیفی، تهران: واحد علوم و تحقیقات دانشگاه آزاد اسلامی.
- حسنی صدرآبادی، محمدحسین (۱۳۸۴) اثرات کنترل عمومی قیمت ها در اقتصاد ایران در طول جنگ تحمیلی، پژوهشنامه اقتصادی، دوره ۵، شماره ۲.
- خسروانی، عباس. کوکنار، جلال الدین (۱۳۹۳) کتاب سندا فتخار (نقش راه آهن اراک در دفاع مقدس)، تهران: نشر عطش.
- خلعت بری، امیر عبدالصمد (۱۳۶۲) سپهسالار تنکابنی، تهران: انتشارات نوین.
- خمینی، روح الله، رهبر انقلاب و بنیان گذار جمهوری اسلامی ایران (۱۳۸۹) صحیفه امام: مجموعه آثار امام خمینی (س) ج ۲۰، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س)

- داودی، آرش. صدیق، مریم و جمشید خاوری (۱۳۹۵) حماسه جاوید؛ نقش راه آهن جمهوری اسلامی ایران در دوران دفاع مقدس جلد اول و دوم (چاپ اول).
- داودی، آرش (۱۳۹۶) حماسه جاوید (نقش راه آهن در هشت سال دفاع مقدس)، برگرفته از پرتال جامع اطلاعات تخصصی صنعت حمل و نقل، ناشر: الهام گودرزی، کدمطلب: ۱۰۸۳۷۸.
- دژپسند، فرهاد. رئوفی، حمیدرضا (۱۳۸۷) اقتصاد ایران در دوران جنگ تحمیلی، تهران، چاپ دوم، مرکز اسناد دفاع مقدس (مطالعات و تحقیقات جنگ).
- یاحی، رسول؛ هاشم زهی، نوروز؛ اصغری، انسیه و جعفرپور، رشید (۱۴۰۲) تحلیل تاریخی نقش وزارت فرهنگ و آموزش عالی در جنگ تحمیلی، فصلنامه جامعه شناسی سیاسی ایران، شماره ۲۳
- راعی گلوچه، سجاد (۱۳۸۲)، زندگی نامه سیاسی شهید رجایی، تهران، مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- روح بخش، رحیم. حشمتی، فریده (۱۳۹۰) طرح تاریخ شفاهی وزارت آموزش و پرورش تاریخ شفاهی نقش وزارت آموزش و پرورش در دفاع مقدس، برگرفته از سایت navideshahed.com
- صادقی فسایی، سهیلا. عرفان منش، ایمان (۱۳۹۴) مبانی روش شناختی پژوهش اسنادی در علوم اجتماعی؛ مورد مطالعه: تأثیرات مدرن شدن بر خانواده ایرانی. فصلنامه علمی - پژوهشی راهبرد فرهنگ. دوره ۸، شماره ۲۹.
- کارنامه دولت جمهوری اسلامی ایران از تاریخ ۱۳۶۷-۱۳۵۹. گردآوری و تنظیم دفتر تحقیقات اجتماعی وزارت ارشاد اسلامی.
- کارنامه دولت (۱۳۶۰) دفتر تحقیقات اجتماعی وزارت ارشاد اسلامی.
- گیدنز، آنتونی (۱۴۰۰) جامعه شناسی ترجمه منوچهر صبوری، تهران: نشر نی.
- محمدپور، احمد (۱۳۹۲ الف) روش تحقیق کیفی ضد روش ۱ (منطق و طرح در روش شناسی کیفی)، تهران: جامعه شناسان.
- محمدپور، احمد (۱۳۹۲ ب) روش تحقیق کیفی ضد روش ۲ (مراحل و رویه های عملی در روش شناسی کیفی)، تهران: جامعه شناسان.
- مرکز اسناد انقلاب اسلامی (۱۳۹۷) کد خبر ۳۶۶۱.
- مرکز پژوهش های مجلس. (مصوبات هیأت دولت و مجلس شورای اسلامی سال های ۶۸، ۶۷، ۶۶، ۶۴، ۶۱، ۶۰).
- Majlis.ir
- مصوبات هیأت وزیران ۱۳۶۰ و ۱۳۵۹.
- مؤمنی، فرشاد (۱۳۷۵) نگرشی کلی به مدیریت اقتصادی کشور در دوران جنگ تحمیلی، نامه مفید، شماره ۷.
- نخست وزیر، مجموعه ۱۸ جلدی تصویب نامه ها، آیین نامه ها، اساسنامه های مصوب دولت جمهوری اسلامی ایران، از سال ۵۹ الی ۶۷، تهران: اداره کل تنقیح و تدوین قوانین و مقررات کشور.
- هاشم زهی، نوروز؛ یاحی، رسول و اصغری، انسیه (۱۳۹۹) واکاوی تاریخی عملکرد سازمان تربیت بدنی ایران در پشتیبانی از جنگ تحمیلی، مطالعات فرهنگی - اجتماعی المپیک، شماره ۳، صص ۱۴۵-۱۷۱

هاشم زهی، نوروز؛ یاحی، رسول و اصغری، انسیه (۱۴۰۱) تحلیل جامعه شناختی مناسبات نظام آموزشی و جنگ، فصلنامه پژوهش های جامعه شناختی، شماره ۵۵

هاشم زهی، نوروز؛ یاحی، رسول و هاشم زهی، سمیه (۱۴۰۰)، تبیین تاریخی نقش وزارت اقتصاد در جنگ هشت ساله، فصلنامه رهیافتهای نوین مدیریت جهادی و حکمرانی اسلامی، دوره: ۱، شماره، ۴.

